

TANJA GOLIĆ¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

MARKSOVO RAZUMEVANJE IDEOLOGIJE

Sažetak: Autorka u radu pokazuje Marksov odnos prema ideologiji posredstvom njegove kritike Hegelove filozofije prava. Kritika Hegela je ključ za Marksovo razumevanje ideologije. Razlikuje se *racionalna ideologija* koja prikriva mistifikacije i pripada području jedne konačne svesti, od *znanstvene ideologije* duha koja raskriva mistifikacije i misli spekulativno u odnosu priroda-sloboda, konačno-beskonačno. Pokazaćemo koje su stvarne osnove ideologije i koji su stvarni neophodni uslovi da se prevaziđe otuđenje.

Ključne reči: država, građansko društvo, otuđenje, ideologija, sloboda

Pojam *ideologija* ima svoju genezu. On dobija posebno značenje u periodu revolucionarnih događanja krajem 18. i početkom 19. veka. Sam termin prvi put upotrebljava Antoine Destutt de Tracy u svom delu *Eléments d'idéologie*.² On pripada grupi mislilaca koji su nastavljali Condillacove senzualističke filozofije. Tako se termin ideologija takođe tumači i shvata u odnosu na senzualizam i osetilnu stranu mišljenja. Ova grupa mislilaca je sa svojom učenjem došla u sukob sa Napoleonom, i on ih u negativnom smislu nazvao *ideolozima*, želeći time da ukaže na ograničenost njihovih stavova. Tako termin počinje da se upotrebljava kao obezvređivanje nečijeg stava. To je terminološko poreklo pojma, ali ne i njegov osnovni smisao. Pojam *ideologija* svoj problemski smisao dobija tek sa Marksovim i Engelsovim učenjem, gde oni postavljaju pitanje odnosa lažne svesti i istorijskog procesa. Tačnije, postavlja se pitanje, da li, i sa koje pozicije mi možemo da obezvedimo nečiji stav i ukažemo na njegovu ograničenost? Nije li svaki stav i pitanje o mogućem uređenju sveta već unapred ograničeno? Da li postoji pozicija sa koje može da se kritikuje određena ideologija, a da sama ne zapadne u ideologiju?

1 E-mail adresa autorke: tanja.todorovic@ff.uns.ac.rs

2 Milan Kangrga, „Problem ideologije“ u: *Hegel – Marx*, Naprijed, Zagreb, 1988., str. 166.

Na samom početku je važno reći da Marksa nije jednostavno tumačiti niti rekonstruisati. Neki prave podele na ranog, srednjeg i poznog Marksa i iz takvih podela pokušavaju odgovoriti na određene probleme. Međutim, u ovakvom stavu često se dolazi do jednostranih određenja Marksovog mišljenja, pa se problem redukuje na kvazi rešenje. Drugi ga pak nastoje tumačiti hermeneutički, analizirajući i predstavljajući svako njegovo delo i tražeći veze među njima. Takve analize su iscrpne i korisne, ali često ne rešavaju problem uopšte. Takva je većina savremenih enciklopedija koje se bave Marksovim učenjem. Najbolji, ali ujedno i najteže prohodan pristup Marksu, bar kada je problem ideologije u pitanju, jeste onaj koji se odnosi na Marksov odnos prema Hegelovoj filozofiji. Zadatak ovog rada nije da prikaže celokupan složen odnos između Marksove i Hegelove filozofije, nego da istakne ključne momente ovog odnosa koji su važni za razumevanje ideologije.

Filozofi su se oduvek pitali o *moгуćem uređenju sveta*. U zavisnosti od epohe, to polje mogućnosti su različito tumačili. Tako, na primer, u starogrčkoj filozofiji postoje različite ideje o uređenju polisa. Platonovo uređenje je transcendentnog karaktera, apstraktno još uvek, jer ideja još nije poprimila konkretan karakter u njegovoj filozofiji.³ Ipak, za razliku od Sokrata, Platon bar pokušava da nađe njen ontološki temelj. Aristotel za razliku od Platona već govori o konkretnim uslovima i mogućnostima uređenja polisa. U srednjem veku ideja na neki način ostaje apstraktna jer se zasniva na predstavi o transcendentnom osnovu sveta, pa samim tim i države, onog praktičkog. Prelaz od srednjeg veka ka moderni je na neki način prelaz od božanskog ka zemaljskom. Od ideje transcendentnog boga temelj legitimacije počinje da se traži u prirodi. Dakle, ukratko, ideja o uređenju sveta ima svoju istoriju, i svoju povest. Sa Hegelom se događa veliki okret od prirode, apstraktnih ideja, ka pitanju o *konkretnom* zasnivanju *društvene zajednice*. Sa jedne strane, njemu se pripisuje da je samo refleksivan mislilac, da su njegove ideje o uređenju društva samo *fiksiranje već postojećeg sistema*. Sa druge strane, kod Hegela može da se govori i o *polju mogućnosti* u okviru praktičkog. U svakom slučaju, njegova dijalektika se ne završava negativnim određenjem, već *pozitivnim određenjem*. Postavlja se pitanje u čemu je razlika između *znanstvene ideje* o uređenju sveta, i *ideologije* i da li je Hegel samo puko refleksivni mislilac?

Ideologija je specifično odnošenje prema svetu koje je karakteristično za modernu epohu i vezuje se za odnos Marksa prema Hegelu. Pokazaće se da polje ideologije teško razgraničiti od drugih polja mišljenja jer se ono prepliće sa materijalnom delatnošću ljudi. „Proizvodnja ideja, predstava i

3 Milenko A. Perović, *Filozofija morala*, Cenzura, Novi Sad, 2013., str. 150.

svesti se pre svega neposredno tka sa materijalnom delatnošću i materijalnim opštenjem ljudi, jezik je to stvarnog života.”⁴ Na tragu Hegela, mi ćemo pokazati da je područje *ideološkog* specifično područje *racionalnog* načina mišljenja, dok je za razliku od njega područje *znanstvene ideologije* područje *umskog*. Tako na dalje u radu se razlikuje *ideologija* od *znanstvene ideologije*. Umsko mišljenje, za razliku od razumskog uvek već u vidu ima *celinu*. U nastavku rada će se pokazati razlika između razumskog, posebnog, i umskog, spekulativnog, mišljenja, koja je srž za razumevanje razlike između *ideologije* i *znanstvenog uređenja sveta*. Osnovna teza je da nije moguće tumačiti Marksov pojam ideologije kroz klasičan ključ baza – nadgradnja, gde je ideologija neznanje, a znanstvena ideologija poznavanje te baze. Samim tim nije moguće ni Hegela proglasiti nedovoljno reflektivnim misliocem, koji nije analizirao postojeći svet do kraja. Kada se govori o znanstvenom uređenju sveta reč je o složenom posredovanju između materije i svesti koje nema jedan smer, a koje ima posledice i u praksi. Ideologija nije nešto tek reflektivno, već nešto *produktivno*.⁵

Ono što je veliko dostignuće klasičnog nemačkog idealizma je što je pokazao da se čovek uvek već *idejno* odnosi prema svetu, mišljenje prema predmetu. Nema neposrednog uvida u stvarnost. Isto tako kad je reč o zajednici važno je pokazati *kako* se neka ideja odnosi prema svetu. To *kako* nije puko sociološko analiziranje okolnosti i iznošenje statističkih podataka. Ono *kako* filozofskog ispitivanja uvek već u vidu, bar posle Hegelovog dostignuća, treba da ima i *svest*. Tako ćemo da vidimo da ono *kako* ideološkog pristupa nije isto kao ono *kako* jedne znanstvene ideologije. U ideološkom pristupu svest se odnosi prema predmetu ograničeno, uzimajući samo posebne okolnosti u uvid. To ne znači da je ta svest neistinita, ona je samo *ograničena* kako saznavno, tako i u praktičkom u ostvarivanju posebnog interesa. Takva svest je najčešće vođena pre svega strastima, i nema u vidu *celinu*, ali njeno odnošenje ima posledice u praktičkom svetu. Dakle, reč je o složenom odnosu saznavanja i delanja koje svoje posledice ima u prostoru i vremenu. Za razliku od nje znanstvena ideologija je usmerena na celinu koja pre svega podrazumeva jedno iscrpno poznavanje principa istorijskog kretanja, dakle povesti. To znači poznavanje ne samo materijalnih okolnosti, nego i *načina* na koji ih svest reflektuje. Takvo spoznavanje nema u cilju ostvarenje posebnog interesa, nego *sveopšte dobro*. Kako Marks naglašava „Revolucionarna

4 Karl Marx; Friedrich Engels, *Nemačka ideologija*, Štamparsko izdavačko preduzeće „Srbija“, Beograd, 1975., str. 54.

5 Ivo Paić, *Proizvodnja ideologije*, prilog mišljenju prepreka samosvesti, Prosveta, Beograd, 1984., str. 9.

klasa nastupa od samog početka, tako što se suprotstavlja jednoj klasi, ne kao klasa, već kao predstavnik *celog društva*.⁶ U nastavku rada se pokazuje Marksova kritika Hegelove filozofije prava pre svega, a onda i odnos između *ideologije* i *znanstvene ideologije*, i naposljetku se govori o mogućnostima jedne realne svetske promene.

MARKS I HEGEL

Marks na jednom mestu kaže da se ozbiljno razboleo kada je počeo da se bavi Hegelom.⁷ Hegel mu je zadao velike glavobolje. Pre njega se bavio poezijom i pozitivnim pravnim teorijama. Posle Hegela je spalio sve svoje pesme i romantičarske ideje. Okrenuo se jednom ozbiljnom istraživanju istorije i sazajne teorije. On kaže da je pogrešno verovao da se materijalno pravo može razvijati odvojeno od formalnog. „Pojam je bez svake sumnje ono što posreduje između oblika i sadržine. Prema tome, u filozofskom razvijanju prava jedno se mora javljati u drugom; štaviše, oblik sme biti samo kretanje sadržine.“⁸ U *Nemačkoj ideologiji* Marks razmatra Hegelove sledbenike i kaže da starohegelovci misle da su sve pojмили, dok mladohegelovci sve kritikuju, a da im je zajedničko verovanje da je svest u osnovi religijska i da treba menjati svest.⁹ Oni su „zaboravili da borba protiv fraza ne može i sama da bude fraza.“ Borba protiv fraza mora biti pored saznanja i kritike koje su preduslov i *realna borba*, to znači da prvo treba pripremiti tlo za kritiku i promenu, a onda tu promenu i realno izvršiti. Zbog toga on vrši iscrpnu analizu Hegelove filozofije prava ne bi li pokazao momente koji predstavljaju izraz neslobode i otuđenja, pa se naknadno pokušava pokazati kako te momente prevladati. Stvarno znanje mora zameniti fraze o samosvesti.¹⁰ Preduslov stvarnog znanja je jedno temeljno i iscrpno istraživanje, koje se ne zaustavlja na razumskoj analizi, nego na pozitivnom određenju koje ima u vidu sveopšti interes društva. Pod sveopštım interesom Marks podrazumeva i svaki pojedinačan interes, koji ne može da bude samovoljan, i da pojedinac svoju slobodu, na tragu Hegelove filozofije, može da ostvari jedino u zajednici. Marks pokazuje zašto ta zajednica nije shvaćena kao porodica, građansko društvo ili država, već kao politička zajednica na globalnom

6 Karl Marx; Friedrich Engels, *Nemačka ideologija*, str. 81.

7 Karl Marx; „Pismo ocu“, u: *Kraći rani spisi*, Danilo N. Basta, Dosije studio, Beograd 2009., str. 13.

8 Isto, str. 8.

9 Karl Marx; Friedrich Engels, *Nemačka ideologija*, str. 46.

10 Isto, str. 55.

nivou. Ostvarenje slobode pojedinca u političkoj zajednici nije moguće po Marksu u već postojećem sistemu koje je izvoriste neslobode.

KRITIKA HEGELOVE FILOZOFIJE PRAVA

Marksu i Hegelu je zajedničko to što slobodu shvataju kao mogućnost subjekta da se samoograniči i da se samoodredi. Subjekt se uvek već na neki način samoodređuje. Ono po čemu se oni razlikuju to je *način* na koji oni smatraju da to samoodređenje treba da se *sprovede u realnosti* da bi subjekt ostvario svrhu da bude slobodno delatno biće. Hegel govori da je slobodan čovek samo delatan čovek: „Volja koja ništa ne zaključuje nije zbiljska volja; ono što je bez karaktera nikad ne dolazi do odluke. Razlog oklevanja može da leži u nežnoj ćudi, koja zna da se u određenju upušta u konačnost, sebi postavlja granice i izdaje beskonačnost: ali ona neće da se odrekne totaliteta koji ima u vidu. Jedna takva ćud je nešto mutno i kad hoće nešto lepo. Onaj koji hoće nešto lepo, kaže Gete, mora se moći ograničiti. *Samo kroz odluku čovek stupa u zbiljnost*, kako god da mu je to tegobno, jer lenjost neće izaći iz mozganja o sebi, u kojem se ona drži jedne opšte mogućnosti. Ali mogućnost još nije zbiljnost. Volja koja je sigurna u sebe zato se još ne gubi u ovoj određenosti.”¹¹ Dakle, videćemo da se i ideološki čovek na neki način samoodređuje, ali da se upravo u *načinu samoodređenja* krije pitanje ostvarenja njegove (ne)slobode. Hegel smatra da je slobodu moguće ostvariti u već postojećem sistemu, Marks smatra da nije.

Dakle, sloboda ne leži niti u određenosti, niti u neodređenosti nego je oboje.¹² Ali da to ne bi bila puka apstrakcije treba pokazati kako se realizuje u konkretnim odnosima. Filozofija je po Hegelu umni uvid, shvatanje prisutnog i zbiljskog, a ne *postavljanje onostanog koje bi bog zna gde trebalo biti*.¹³ Istorijski razvoj i proces se ne završavaju na pukim analizama i negativnom određenju, već se pokazuje ono *kako čovek treba da se odnosi prema drugom da bi ostvario sopstvenu slobodu*. Rezultat u tom procesu nije spoljašnji čin subjektivnog mišljenja, nego „vlastita duša sadržaja”. Po stepenovitosti razvoja ideje po sebi i za sebe slobodna volja je¹⁴:

1. neposredna – ličnost – sfera apstraktnog i formalnog prava.

11 G.W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, Danko Grlić, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989., str. 52.

12 Isto, str. 45.

13 Isto, str. 16.

14 Isto, str. 76.

2. volja iz spoljašnjosti u sebe reflektovana kao pojedinačno određeno spram opšteg – delom je unutrašnja dobro, delom spoljašnja postojeći svet – sfera moraliteta.
3. jedinstvo i istina dvaju apstraktnih momenta, sloboda kao supstancija, sa jedne strane ozbiljenost i nužnost, sa druge strane subjektivna volja – sfera običajnosti, koja je:
 - a. prirodni duh; porodica
 - b. u svojoj podvojenosti i pojavi; građansko društvo
 - c. država; ona je jednako opšta sloboda u posebnosti volje kao zbiljski i objektivni duh a) jednog naroda b) odnos posebnih naroda c) u svetskoj povesti zbiljski i očituje se kao svetski duh čije je pravo najviše.

Positivan rezultat do kog Hegel dolazi u svojoj filozofiji prava je u ključnim momentima u saglasnosti sa njegovim logičkim i fenomenološkim uvidima. Spekulativna metoda jeste jedinstvo teorijske i praktičke metode, i njome je filozofski i povosno prevladana dominacija teorijske filozofije nad praktičkom.¹⁵ Marks ipak smatra da Hegelova metoda prikriva negativne posledice istorijskog procesa ostvarenja slobode. Taj proces se svakako i kod Hegela temelji na delatnosti subjekta. Čovek se samoproizvodi i pokreće i kod Hegela je on shvaćen u svojoj procesualnosti. Hegel je prvi u istoriji shvatio da se čovek samoostvaruje i samoproizvodi *radom*.¹⁶ Ipak, Marks smatra da je Hegel uvideo samo pozitivnu stranu rada, a otuđenje čoveka zbog toga shvatio samo u *misaonom obliku*. Zbog toga se istorija po njemu pokazuje kao *istorija proizvođenja apstraktnog mišljenja*, a Hegelova filozofija kao ona koja umesto da u trebanju pokaže način ostvarenja slobode, ona samo fiksira otuđenje čoveka.¹⁷

Marks koristi Hegelovu dijalektičku metodu da pokaže da ono što Hegel ispostavlja kao umski uvid u moderno stanje države i trebanje kao ostvarenje slobode predstavlja ishodište neslobode. To znači da Marks putem dijalektike pokazuje pre svega negativne posledice rada, koristi dijalektiku da bi kritikovao ona mišljenja, ideologije koja utemeljuju zablude o postojećem stanju stvari, i na kraju pokazuje da sama analiza države i građanskog sveta pokazuje put njenog prevladavanja ako se ona sprovede u celini. Stoga je kod Marksa akcenat na kritici Hegelove filozofije prava i pokazivanju realnih ekonomskih odnosa koji treba da uspostave realno drugačiji sistem, a samim

15 Milenko A. Perović, „Problem metode filozofije praksisa“, u: *Pet studija o Hegelu*, Arhe, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2012., str. 141.

16 Karl Marx; Friedrich Engels, „Kritika Hegelove filozofije i dijalektike uopšte“, u: *Rani radovi*, Stanko Bošnjak, Predrag Vranicki, Naprijed, Zagreb, 1946/76., str. 330.

17 Isto, str. 331.

tim i drugačiji pravni sistem. Metodološki, to znači da je Marksova dijalektika direktno suprotna Hegelovoj. Dok je za Hegela izvor i ishodište čovekovog bitka mišljenje, prema Marksu misao nije ništa drugo nego materijalno preneseno u čovekovu glavu i u njoj prerađeno.¹⁸ Ipak, to što je “prerađeno u čovekovo glavi”, naknadno se ispostavlja u onom praktičkom, prostorno-vremenskoj sferi. To znači da područje ideologije, kao i područje znanstvene ideologije svoje povratno dejstvo ima u svetu života, i da baviti se pitanjem ideologije znači baviti se pitanjem njegovog razgraničenja spram drugih oblika delanja, i međusobnim razlikama.

Pokazali smo da prema Hegelovom sudu čovek u modernom društvu slobodu ostvaruje ograničavajući se kroz tri običajnosna momenta: porodicu, građansko društvo i državu. Ova tri momenta predstavljaju umski uvid u zbiljnost koji pored onog kako jeste pokazuje ono kako treba da se bude da bi se ostvarila sloboda. Trebanje je samim tim prvi put u Hegelovoj filozofiji izloženo konkretno, ne u vidu forme koju tek treba ostvariti, niti u vidu nekog proizvoljnog zahteva, već u vidu jedinstva sadržaja i forme, kako je jedino moguć čovek u svojoj celovitosti. Marksova analiza Hegela, pre svega je upućena na ovo određenje celovitosti čoveka i pokazuje da uprkos tome što je Hegel zaista izveo svoju praktičku filozofiju u saglasnosti sa onim logičkim i fenomenološkim, da je on ipak prevideo da je u tri navedena momenta ostvarenja čoveka čovek pokazan ne u svojoj celovitosti već u svojoj rascepljenosti. Njegov identitet je dvostruk: sa jedne strane on se pokazuje kao član posebnog – porodice i građanskog društva, dok se sa druge strane pokazuje kao član opšteg – države.¹⁹ Kod Hegela u ovim različitim momentima moguće je da čovek sebe ostvari kao jedinstveno slobodno biće, dok Marks pokazuje da je reč o dva različita, čak suprotstavljena čovekova identiteta. „Gde je politička država dostigla svoju pravu izgrađenost, tamo čovek vodi dvostruki život – nebeski i zemaljski, ali ne samo u mislima u svijesti, nego i u zbiljnosti, u životu – život u političkoj zajednici, u kojoj se on javlja kao društveno biće, i život u građanskom društvu u kojemu deluje kao privatni čovjek, u kojemu druge ljude smatra sredstvom, samog sebe ponižava do sredstva i postaje igračka tuđih sila.“²⁰

18 Karl Marx, „Pogovor drugom izdanju“ u: *Kapital*, M. Porobić i R. Bosanac, Zaklada tiskare narodnih novina, Zagreb, 1933., str. 24.

19 Karl Marx, *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, Ljubomir Tadić, Veselin Masleša, Sarajevo, 1960., str. 8.

20 Karl Marx, „Prilog jevrejskom pitanju“, u: *Kraći rani spisi*, str. 48.

Marks smatra da je Hegel žrtvovao istinu za logički privid koji pokazuje prelaz od porodice i građanskog društva do države.²¹ Prelaz nije izveden iz posebnih suština porodice i građanskog društva nego iz opšteg odnosa nužnosti i slobode, reč je o istom prelazu koji Hegel daje u svojoj Logici iz suštine u pojam, i svojoj Filozofiji prirode iz neorganskog u organsko. Marks eksplicitno kaže da je *čitava filozofija prava samo parenteza za logiku*.²² Ovim se tvrdi da Hegel ostvaruje jedinstvo mišljenja koje mu njegovi nepoznavaooci osporavaju, ali se još tvrdi da to jedinstvo nije ostvareno u zbilji. Hegel je žrtvovao istinu za logiku. To se po Marksu vidi u nekoliko bitnih Hegelovih određenja:

1. U podeli vlasti uopšte.
2. U odnosima građanskog društva prema državi, političkom društvu.
3. U Hegelovom određenju vlasništva.

Druga dva momenta su izvedena iz prvog. Hegel pokazuje da je podela vlasti ispravna samo ukoliko ona nije proizvoljna, nego data u svojoj umnosti, u svom organskom jedinstvu, gde je svaki član podele samo deo i momenat celine. Politički ustav predstavlja umni akt ukoliko on predstavlja organizaciju države i njenog organskog života u odnosu prema *sebi samoj* gde ona svoje momente razlikuje unutar sebe.²³ Stoga je podela političke države data u supstancijalnim razlikama:

- a) zakonodavna vlast – ono opšte.
- b) upravna vlast – supsumcija posebnih sfera i pojedinačnih slučaja pod opšte.
- c) konstitucionalna monarhija, kneževska vlast – subjektivitet kao poslednja odluka u kojoj su kneževske vlasti obuhvaćene u individualno jedinstvo.²⁴

Marks će kritikovati ovu podelu želeći da pokaže da ona ne predstavlja jedinstvo, i da je ideja ozbiljenja pojedinačne volje sa opštom u ovakvoj podeli izgubljena i data samo fiktivno. Za početak on kaže da su ovakvoj podeli suprotstavljena dva suvereniteta: jedan je suverenitet samog ustava, volje naroda, a drugi je suverenitet individualne volje vladaoaca koja treba da ima poslednju odluku u državi.²⁵ Za Hegela je ovaj suverenitet dat vladarevoj vlasti koja je totalitet tri momenta – opštosti ustava, posebnosti poslova koji se nalaze u odnosu građanskog društva i države, i poslednji momenat odlu-

21 Karl Marx, *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, str. 15.

22 Isto, str. 25.

23 G.W.F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 400.

24 Isto, str. 401.

25 Karl Marks, *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, str. 35.

ke kao samoodređenja. Tako je ona ono najpojedinačnije i ono najopštije.²⁶ Prema njemu upravo u totalitetu ovih određenja, proizvoljnost vladara gubi na snazi, jer on ne može biti iznad suvereniteta naroda. Ipak, prema Marksu, Hegel sebe opovrgava tvrdnjom da pravo pomilovanja zločinca²⁷ od strane vladara predstavlja jedan od momenata jedinstva totaliteta. U takvom jedinstvu onda primat nema nužnost koja se temelji na opštoj volji već „njegovo veličanstvo Slučaj” u dva vida:

1. Slučaj volje – mogućnost proizvoljnosti u vladarevoj odluci.
2. Slučaj prirode – samo rođenje vladara.²⁸

Ovde se događa obrtanja odnosa: pojedinac se pokazuje kao najviša zbilja države umesto da se država pokaže kao najviša zbilja pojedinaca.

Na drugom mestu Marks kritikuje Hegelovo određenje upravne, vladine vlasti. Za Hegela upravna vlast ima funkciju supsumcije posebnog pod opšte, i ona obuhvata sudsku i političku vlast koje se odnose na ono posebno građanskog društva.²⁹ Njen je zadatak da posebne interese uskladi sa opštim interesima države. Njen je zadatak utoliko najteži u državi jer ona mora da posreduje između privatnih individualnih interesa egoističnih jedinki koje se nalaze u ratu sviju protiv svih, i interesa posebnih poslova sa državom. U ovoj vlasti se pokazuje da duh korporacije u sferi posebnih interesa prelazi ujedno u duh države i da država predstavlja sredstvo ozbiljenja njegovih posebnih svrha.³⁰ Takođe se pokazuje da se u poslu upravljanja nalazi istovremeno podela rada.³¹ Ova dva momenta određnja upravne vlasti Marks će najviše kritikovati. On pokazuje da je građanin posebnog interesa u suprotnosti sa opštim. Birokratija se pokazuje kao državni formalizam građanskog društva. Tako se opšti interes može održati spram posebnog samo kao nešto posebno – birokratija štiti imaginarnu opštost posebnog interesa.³² Korporacija je utoliko pokušaj građanskog društva da postane država, a birokratija je država koja se pretvorila u građansko društvo, stoga ona prestaje da štiti opšte interese i staje na stranu posebnih. Birokratija pretvara formalne ciljeve u sadržaj. Ona predstavlja imaginarnu državu koja postoji paralelno sa realnom. Marks na ovom mestu još jednom ističe kako Hegel daje svojoj logici političko telo, ali kako ne daje logiku političkog tela.³³ Kao što u vladarevoj

26 G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 405

27 Isto, str. 416.

28 Karl Marx, *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, str. 48.

29 G.W.F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 419.

30 Isto, str. 120.

31 Isto, str. 121.

32 Karl Marx, *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, str. 64.

33 Isto, str. 67.

volji (samovolji) postoji momenat slučajnosti, tako i u određenju državnih činovnika postoji momenat slučajnosti. Kao što je u srednjem veku svako hipotetički mogao biti teolog, tako u modernoj državi svako može biti činovnik, reč je opet o slučaju. Cilj jednog birokrate treba da bude da državne interese postavi iznad ličnih, utoliko je način njegovog života dat pre svega u imperativu puke pokornosti državi.³⁴ U ovoj tački se država i društvo predstavljaju kao dva naoružana neprijatelja čije je polje borbe dato upravo u birokratiji. Njen rat protiv korporacije je prema Marksovom sudu unapred izgubljen.

Što se tiče zakonodavne vlasti, njen najviši akt je sam ustav za koga Hegel kaže da je pre svega sistem posredovanja.³⁵ U samom zakonodavstvu kao totalitetu delotvorni momenti su monarhijski, kojem pripada najviša odluka, upravna vlast koja treba da ima pregleda celine u njenoj mnogostrukosti u zbilji, pre svega poznavajući potrebe državne vlasti, i na kraju staleški element.³⁶ Zakonodavna vlast treba da predstavlja empirijsku volju građana, stoga upravna vlast ne bi trebala da bude u sukobu sa staležima. Važno je naglasiti da su za Hegela ključna dva momenta: da pre svega *svaki pojedinac treba da učestvuje u većanju i rešavanju u opštim poslavima države*³⁷ i da iz njega proizilazi shvatanje zakonodavne vlasti kao one koja ima mogućnost da se *menja*. To proizilazi iz same činjenice da je ona rezultat empirijske volje građana. Marksova kritika je usmerena pre svega na razliku između zakonodavne i ustavne vlasti. Po njemu ustav ostaje kategorija koja je teže podložna promenama, ali zato zakonodavna vlast predstavlja sistem koji se menja, i to ne u korist javnog mnjenja koje se najčešće pokazuje kao nešto neodređeno, pa se izokreće u korist građanskog društva. Zbog toga se po njegovim analizama pokazuje da je deo zakonodavne vlasti stavljen u suprotnost sa ustavnim odredbama.³⁸ U ovim momentima se još jednom pokazuje da je čovek stanovnik dva sveta: jednog, građanskog realnog, i drugog, državnog, idealnog. Stoga posebnost ustava predstavlja samo deo celine, dok njegov opšti deo predstavlja opštu volju naroda, njegov credo. Prema Hegelu za neumstven narod nema umstvene države, dok Marks tvrdi da je u ovakvoj podeli vlasti priča o umstvenoj državi sekundarna i da Hegel gaji iluzije o birokratiji i o empirijskoj opštosti.³⁹

Protivrečnosti u Hegelovoj analizi se pokazuju u sledećem:

34 Isto, str. 67.

35 G.W.F. Hegel, Osnovne crte filozofije prava, str. 432.

36 Isto, str. 429.

37 Isto, str. 436.

38 Karl Marx, Kritika Hegelove filozofije državnog prava, str. 64.

39 Isto, str. 82.

1. građansko društvo i država se ne pokazuju u svom jedinstvu već se pokazuju kao odvojeni, posebni interesi društva su suprotstavljeni opštim interesima države;
2. građansko društvo kao privatni stalež je suprotstavljen državi;
3. staleški element zakonodavne vlasti je prost politički formalizam građanskog društva;

Ono posebno u državi se pokazuje kao posebnost države. Hegel je bio svestan napetosti koje se mogu pojaviti u posredovanju interesa od pojedinačnog, posebnog do opšteg. On je ipak verovao da je država sa svojim birokratskim aparatom u stanju da ove napetosti drži pod kontrolom. Zakonodavni element bi trebalo da predstavlja sredinu između dva ekstrema: vlade i staleža. Marks kaže da je ova sredina „mistični dualizam”, „drveno gvožđe” i da ne predstavlja rezultat posredovanja. Dolazi do sukoba opšteg i posebnog staleža i na kraju dolazi do onoga protiv čega je i sam Hegel bio, do toga da se posebni interesi postave za sveopšte važenje. „Pred nama je društvo koje je borbeno nastrojeno, ali koje se boji modrica da bi se doista tuklo, a dvojica koji hoće da se potuku uredili su tako da treći koji bude posredovao, treba da dobije batine.”⁴⁰

Na kraju dolazimo do razlike između Hegelovog i Marksovog razumevanja vlasništva. Prema Hegelu osoba prvo spoljašnje oformljavanje i ograničavanje slobode nalazi u vlasništvu.⁴¹ On u vlasništvu uopšte, kao odnosu između osobe i stvari, razlikuje tri stupnja:

1. Posedovanje – Moje; stalni opšti predikat uopšte.
2. Upotreba stvari – proces stvari, time što je ona moja.
3. Otudjenje – udaljavanje stvari.⁴²

Ono umno vlasništva ne leži u upotrebi stvari nego u tome da se ukine puka subjektivnost personalnosti. Ono to ukidanje ostvaruje putem ugovora koji predstavlja realni opstanak vlasništva, neposredno zaposedanje koje odmah posredno nastupa pomoću *volje nekog drugog*.⁴³ Jedan od glavnih momenata oslobođenja čoveka u povesnom procesu za Hegela predstavlja upravo pravo svake jedinice na svojinu, ma kom staležu pripadala. Imovina seljaka, majorata treba da bude nezavisna od „naklonosti masa” i „naklonosti vladine vlasti”. Marks, za razliku od Hegela koji u imovini i vlasništvu vidi mogućnost ostvarenja slobode, pokazuje da se upravo u vlasništvu krije izvor *neslobode*. Posedom majorata je osiguran njegov položaj kao izolovan iz so-

40 Isto, str. 118.

41 G.W.F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 90.

42 Isto.

43 Isto, str. 142.

cijalnog konteksta, i po Marksu u posedu je reč ne o samoodređenju majorata kao slobodnog već o određenju da on bude sredstvo za neki drugi cilj.⁴⁴ On razlikuje posed majorata i privatnu svojinu građanskog društva. U području privatne svojine veliku ulogu igra slučaj u naslednom pravu, a on tvrdi da princip privatne svojine direktno protivreči i porodici.⁴⁵

Neotuđivost privatne svojine se istovremeno ispostavlja kao otuđivost opšte slobodne volje i običajnosti. U privatnoj svojini se krije rascep između građanskog društva i porodice i građanskog društva i države. Iza pravnog odnosa koji se pokazuje u svojoj mistifikaciji kod Hegela, stoje ekonomski odnosi po Marksu. Stoga se „izokretanje” Hegelove dijalektike mora sprovesti iz temeljne analize njegovog sistema ka realnim procesima, te samu dijalektiku upotrebiti da bi se pokazala mistična strana tog sistema i savremene ideologije. U tom smislu se u modernoj državi ne ostvaruje sloboda već ropstvo, koje se ogleda u pretvaranju feudalne eksploatacije u kapitalističku.⁴⁶ Ne treba imati zablude da su se „jedni vremenom obogatili”, kao da je reč o jednostavnom procesu. Novac i roba nisu prvi kapital, oni su to nastali pod određenim uslovima i zbog toga treba imati u vidu povesnu stranu celog procesa. Prvobitna akumulacija kapitala pretpostavlja višak vrednosti kod vlasnika kome je potrebna radna snaga, a sa druge strane radnu snagu koja da bi preživela odvajja se od esnafa.⁴⁷ (prvobitna akumulacija kapitala se po Marksu u svakoj državi događa u različitom periodu, on analizira stanje u Engleskoj uglavnom, iako kaže da se generalno događa u 16. veku). Ukidanje rata u državi između opšte i posebne volje Marks vidi jedino u ukidanju privatne svojine koje će se odigrati na nivou društva.⁴⁸ Ako je država samo oruđe građanskog društva, a tako je Marksa razumeva, onda ukidanjem izvora otuđenja ukida se i država. Ipak, povezanost i usmerenost ljudi jednih na druge je preduslov zajednice. Ljudi moraju izaći iz svoje prirodne egzistencije. Prava ljudska društvena istinska neposrednost u kojoj će se sam čovek realizovati jeste jedna *posredovana neposrednost*, koja može da se ostvari samo u okviru društva u kom je ukinuta privatna svojina. Sve dok pojedinačni interes ne postane univerzalni čovek je apstraktno biće.⁴⁹ Samosvest je uvek već uslovljena svešću o drugome. Kod Marksa bi se moglo reći da je svako delanje usmereno ovim odnosom svest o drugome – svest o sebi. U na-

44 Karl Marx, *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, str. 122.

45 Isto.

46 Karl Marx, „Takozvana prvobitna akumulacija“ u: *Kapital*, str.740 - 744.

47 Isto.

48 Milan Kangrga, „Marksova kritika“ u : *Etika ili revolucija*, Naprijed, Zagreb, 1989., str. 436.

49 Milan Kangrga, „Problem ideologije“ u: *Hegel – Marx*, str. 174.

stavku rada pokazaćemo gde se u odnosu između samosvesti i delanja nalazi ideologija i na kraju će biti reči o pitanju prevladavanja otuđenog sistema.

IDEOLOGIJA IZMEĐU SVESTI I DELANJA

Marks smatra da se u Hegelovoj filozofiji prava krije mistifikacija realnih odnosa. Čovek formalno ima različita prava i slobode, ali u realnom smislu nema mogućnosti da ih ostvari zbog načina na koji su preraspodeljena dobra koje se ostvaruju radom. Raskriti mistifikaciju koja se krije kod Hegela znači pre svega dobro poznavati Hegela, a onda i realno izvršiti promene. Ipak, postavlja se pitanje po čemu se Marksovo uviđanje odnosa razlikuje od ideologije? Ideologija prema Marksu predstavlja svaki oblik mišljenja koji skriva realne odnose u društvu koji su pokazani u kritici Hegelove filozofije prava. Za razliku od nje znanstvena ideologija se takođe idejno odnosi prema društvu, ali ta ideja se zasniva na temeljnom poznavanju istorijskih procesa i principa i uvek ima u vidu ostvarivanje pre svega pojedinačnih interesa koji ne ugrožavaju drugost, dakle, sveopštih interesa, jer ako se imaju u vidu samo posebni interesi, onda je reč o apstraktnom načinu mišljenja, čiju je nedovoljnost već Hegel pokazao. Pozitivna strana svake ideologije jeste što predstavlja težnju da nekako delatno uredi svet. Međutim, negativna strana ideologije je u tome što nije u stanju da reflektuje sopstveno poreklo i granice koje svoj izvor imaju u odnosu građanskog društva i države, tj. u sistemu posredovanja od pojedinačnih do opštih interesa. Tragedija je što čovek izopačene otuđene odnose smatra sopstvenom istinom.⁵⁰

Odnos između znanstvene i neznanstvene ideologije nije jednostavan. Svako pojedinačno delanje već nekako razumeva svet. To razumevanje je već uslovljeno nekim okolnostima. Ono što je Hegel pokazao u svojoj *Filozofiji prava* jeste da ne postoji odgovornost tamo gde ne postoji jasno razgraničeno ono što je dozvoljeno od onoga što nije dozvoljeno i tamo gde ne postoji svest o tim granicama. Međutim, posledice uvek imaju prednost spram namera. Namere ostaju stvar unutrašnjosti, a delanje je njihovo ozbiljenje. Tako da ideologiju najbolje možemo prepoznati ne samo po stavovima za koje se zalaže, nego u načinu na koji ih primenjuje u realnosti. Svest je uvek već nekako uslovljena u razumevanju sveta, ograničena, a istovremeno i produktivna.⁵¹ Ideološko odnošenje prema svetu je u osnovi *racionalno i utilitarističko*. Hegel je pokazao odnos između racionalnosti i uma. Naime,

50 Isto, str. 175.

51 Ivo Paić, „Proizvodnja ideologije“, str.10.

područje racionalnog je područje analitičkog. Razum postavlja sebi odredbe i čvrsto ih se drži. Njegova je moć moć identiteta. Najbolji primer za to je matematičko znanje. On funkcioniše po principu neprotivrečnosti i zakonu isključenja trećeg.⁵² Razum ili nije u stanju da razreši protivrečnosti koje mu se pojavljuju kada se pita o praktičkom pa istrajava u skeptičkoj poziciji, ili ih razrešava apstraktno, utilitaristički, u korist posebne grupe sa kojom se identifikuje. Zbog toga se njemu istorija filozofije pojavljuje kao zbirka raštrkanih mnjenja, a pitanje svrhe svodi na pitanje koristi. Za razliku od razumskog načina mišljenja umski uvid ima u vidu celinu. Razum je pre svega analitička moć, dok je sposobnost uma dijalektička.⁵³ Um za razliku od razuma nastoji da prevlada protivrečnosti i pokazuje da niti je moguće istrajavanje u njima, niti možemo da presudimo u korist posebnih interesa. Um se prema razumskoj logici odnosi *negativno*. Kao moć negativiteta dijalektika je princip životnosti. Negativitet sa kojim barata um nije formalna negacija nekog stava. To je negativitet koji je osnova procesualnosti istorijskog toka i koji pokazuje da je nešto živo samo ako u sebi ima protivrečnost i snagu da tu protivrečnost izdrži.⁵⁴ Tako se pokazuje da protivrečnost nije nedostatak stvari. Negativna dijalektika je moć uma da stupi u razliku iz apstraktne opštosti, najobjektivniji momenat života, na osnovu koga postoji subjekt, ličnost, ono slobodno!⁵⁵ Dakle, razlika između razumskog i umskog odnošenja prema svetlu nije u tome što se jedan odnosi interesno prema svetlu, dok se drugi odnosi bezinteresno. Čovek uvek već ima nekako interesan stav prema svetlu, samo je pitanje koliko je svestan svoje pozicije u odnosu na celinu zbivanja. Razumski čovek barata na području konačnih teorija, fiksiраних интереса на неки начин „zatvoren u sebe”. To je područje ideologije, koje onda naknadno traži pokrepljenja za sopstvena uverenja ne prihvatajući mogućnost ograničenosti sopstvenih stavova. On barata na području jednog konačnog odnošenja prema svetlu i po strukturi je veoma sličan dogmatizmu. Za razliku od njega um se bavi pitanjem *odnosa beskonačnih mogućnosti i konačnog* odnošenja, svestan istorijskog procesa i sadašnjih dešavanja. On ne traži naknadna potkrepljenja za sopstvene stavove. On svoje stavove i kreira na osnovu već postojećeg saznanja. Njegov cilj nije mnoštvo informacija. On iz mnoštva informacija izvlači principe koji ih omogućuju.

Iz ovoga što je rečeno razlikuju se tri osnovna momenta delanja:

52 Milenko A. Perović, „Marksov pojam dijalektike“, u: *Arhe*, IV, UDK 130.121.7, Filozofski fakultet, Odsek za filozofiju, Novi Sad, 7/2007., str. 10.

53 Isto, str. 16.

54 Isto, str. 15.

55 Isto, str. 17.

1. svakodnevno delanje koje se ne pita ili se vrlo malo pita o uređenju društva uopšte; ovo je delanje u osonovi apolitično;
2. racionalno odnošenje prema svetu koje nastoji da utemelji ideologiju prema ličnim interesima i potrebama nemajući u vidu celinu istorijskog dešavanja, konstelaciju realnih odnosa, niti svest o drugome, samosvest; ideologija – jedno konačno odnošenje prema svetu.
3. umsko odnošenje prema svetu koje ima u vidu istorijski proces oslobađanja pojedinca; njegov cilj nije uvećanje sopstvene koristi već ima u vidu i drugog i njegove potrebe – znanstvena ideologija – ima uvid u složen spekulativni odnos između konačnog i beskonačnog, razuma i uma, nužnosti i slobode.

Ovo su tri momenta koja pokazuju tri različita stava svesti prema zajednici koji svoje posledice ima u praktičkom. Važno je naglasiti da je odnošenje prema svetu i samo delanje uvek slojevito i da ono ima niz drugih momenata. Svaka svest nužno obuhvata sva tri momenta, samo je pitanje koji od njih prevladuje. Tako svakodnevna svest jeste najčešće predstavna svest. Ona se drži nekih opštih predstava o svetu. To mogu biti religiozna, mistična, čak i ideološka uverenja, ali se ne ospoljavaju jasno u delanju. Takva vrsta svesti ima manje ili više indiferentan stav prema svetu i smatra da je sloboda „nešto zatvoreno u sebe”. Najčešće je reč o svesti iza koje stoji prikrivena ideologija nejasno definisana. Ovakva svest je predstavna i ona se ili vrlo teško odlučuje kako će da dela u određenim situacijama, ili prepušta slučaju da umesto nje odlučuje. Pored samovolje i probabilizma koje Hegel postavlja za „zla”, možemo da govorimo i o *neodlučnosti* kao zlu. Biti samosvesna ličnost znači odlučiti se, moći – biti kriv. Ne može da bude kriva životnja, dete, mentalno neuračunljiva osoba, ili osoba sa smanjenim stepenom uračunljivosti. Samo samosvesna, slobodna jedinka uvažava to pravo. Zbog toga u potpunosti apolitično delanje može da bude opasno po druge jednako kao ideologija, iako ono nemajući u vidu celinu, nema ni to u vidu. Svakodnevna svest je uglavnom dvostruko neosveštena: da može da saznaje pomoću sebe i da njeno svako, pa i pasivno delanje ima posledice na celinu u praktičkom.⁵⁶

Ideološka svest, ili racionalna, raspolaže sa ljudima kao sa resursima. Čovek za nju nije ništa više od stvari, oruđa za ostvarenje interesa. Ona ili nema u vidu istorijski proces, i pitanje o odnosu celine i dela, prirode i slobode, ili ima u vidu i zanemaruje ga radi ostvarenja ličnih interesa. Ovakva vrsta svesti najčešće zloupotrebljava svaku vrstu saznanja da bi potkrepila sopstvene apstraktne stavove. Tako se prirodne i društvene nauke često nađu zloupotrebljene u ideološkom odnosu. Postoji mnoštvo primera kako nacio-

56 Ivo Paić, *Proizvodnja ideologije*, str. 22.

nalizam ili rasizam pokušavaju da se prirodnom „naukom” opravdaju i utemelje, i to su primeri iz bliske istorije. Neki ih koriste i danas. U racionalnom odnosu prema svetu, a to se najbolje vidi u sociološkim istraživanjima prema čoveku se odnosi pre svega *kvantitativno*. Proračunavanje, predviđanja i baratanje ljudskim resursima je u osnovi dešavanja, a ne shvata se da ceo sistem počiva na slučaju. Huserl je pokušao da pokaže ograničenosti ovakvih stavova i krizu nauke pre svega video u kvantifikaciji prirode. Ova metoda ima pretenziju da se bavi područjima ljudske prakse koja su rezervisana za drugačiju vrstu metodologije. Zbog toga na kraju dolazi do velikog rascepa između prirodnih i društvenih nauka. Ipak, Huserl detektuje krizu, ali ne i njeno rešenje i njegovi stavovi su vrlo malo politični. Iz njih ne može da se zaključi ništa o samom praxisu, jer metoda koju odabira ga u startu onesposobljava. I sam marksizam može da se izvrne u svoju nesuštinu i da se zloupotrebi kao ideologija. Do toga dolazi kada se pita o načinu njegovog ostvarenja. Postoje različite teorije o tome kako i kada dolazi do promene društva, ali nešto kasnije će biti reči o tome.

Poslednja vrsta odnosa, ili *znanstvena ideologija* se razlikuje od racionalne ideologije. Način samog saznanja i pristupa predmetu su drugačiji od svakodnevnog i racionalnog odnosa. U njenom osnovu je metodologija koja nije naknadno učitana i prisilno prilagođena predmetu. Reč je o spekulativnoj metodi koja se nalazi u osnovi stvarnosti i koja se fenomenološkim i logičkim istraživanjem otkriva subjektu kao njegova najizvornija osnova. Fenomenologija ima u vidu svako moguće odnošenje prema svetu, pa i ono svakodnevno. Odnos između logike i fenomenologije je veoma složen kod Hegela i sada nećemo ulaziti u to razmatranje. Reći ćemo samo to da su svi ovi oblici delanja isprepleteni u praksi, i da samo jedan umski uvid ima mogućnost da ih obuhvati u njihovoj procesualnosti i različitosti. Ideologija se nalazi negde na tački raspona između svesti i same socijalne prakse.⁵⁷ Nju najbolje možemo da prepoznamo po delanju pojedinca ili grupe. Znanstvena ideologija koja se zasniva na umskim uvidima se razlikuje od racionalne po tome što ima u vidu već *celinu* različitih oblika delanja, i *mogućnost* promene. Ta celina ne sme da se shvati kao neko gotovo saznanje, kako se često tumači Hegel, pa mu se pripisuje da je samo refleksivan mislilac. On je shvatio saznanje u njegovoj procesualnosti kao jedan konstitutivan i određujući proces.⁵⁸ Ko se pita o celini on se nužno pita o odnosu prošlih istorijskih principa sa sadašnjim, ali i mogućnostima budućih određenja i posledica.

57 Isto, str. 49.

58 Milan Kangrga, „Spekulativnost Hegelovog stava: “Istinito je celovito””, u: Arhe, III, Arhe, III, UDK 111.1, Filozofski fakultet, Odsek za filozofiju, Novi Sad, 5-6/2006, str. 157.

Za razliku od racionalnog koje teži da definiše i identifikuje svoje stavove pitajući se „šta je nešto”, spekulativni stav postavlja pitanje „kako nešto jeste”, jer je područje volje i delanja njegovo ishodište. „Za nas je spekulacija „filozofija vlastite kože”, misao koja ide-ako-ide-pod-kožu.”⁵⁹ Zbog toga se istina, celina dakle, ne može shvatiti ni odrediti jedino kao proces, niti kao gotovost tog procesa, nego i jedno i drugo. „Zato je ono „kako” značajnije od onoga „što”, jer je primarno pitanje *kako* se nešto proizvodi, a ne *što* je ono kao već proizvedeno (kao tzv. „dani predmet”). Dok metafizika dakle pita i tvrdi: *Ex nihilo nihil fit* (iz ničega ne postaje ništa), spekulacija pita: *po čemu* (po kojemu i kakvom subjektu i u kakvim proizvodnim odnosima) nešto jeste, čime se bitak (ono „jest”) pojavljuje kao proizvod...⁶⁰ Subjekat proizvodi ono „kako” života. Zbog toga je delanje mesto obelodanjivanja ideologije i njeno preplitanje sa drugim oblicima odnošenja prema svetu. „Proces života ili bitak ljudi poslednje je utemeljenje ideologije.”⁶¹ Tako da lažnu ideologiju možemo da prepoznamo, sa jedne strane, po tome što radi na ostvarenju interesa jedne grupe na štetu svih, ili po tome što se izdaje za nekog ko formalno štiti prava i interese svih dok u delanju opet radi u korist posebne grupe. Naše namere i predstavljanje su stvar naših unutrašnjih uverenja i teško ih je dokazati. Delanje je ono koje nas odaje. Tako se i znanstveni ideolog razlikuje od racionalnog. Postavlja se pitanje da li je moguće tako nešto kao što je znanstvena ideologija koja bi se razlikovala od racionalne? Nije li područje delanja uvek već područje proračunavanja i ukonačavanja mišljenja? Znanstvenu ideologiju ipak moramo razlikovati od racionalne.

STVARNA OSNOVA IDEOLOGIJE

Stvarna osnova ideologije je delimično prikazana u Marksovoj kritici Hegela. Država je oruđe građanskog društva, i tu pojedinac ima samo prividno pravo i slobodu. Marks polazi od pretpostavki stvarnog života u zajednici:

1. Egzistencija živih ljudskih individua – čovek se od životinje razlikuje po mišljenju, religiji itd., ali je ključna razlika u tome što proizvodi *životna sredstva*.⁶² Šta individua jeste zavisi ne samo od individue nego i od uslova materijalne proizvodnje u kojoj se nalazi. Od proizvodnje zavisi i način opštenja u zajednici.

59 Isto, str. 158.

60 Isto, str. 160.

61 Ivo Paić, *Proizvodnja ideologije*, str. 57.

62 Karl Marx; Friedrich Engels, *Nemačka ideologija*, str. 48.

2. Podela rada – razvijenost proizvodnje se meri stepenom razvijenosti *podele rada*.⁶³
3. Svojina – podela rada je u vezi sa načinom proizvodnje, ali i načinom na koji je rešeno pitanje svojine. Tako na primer prvi oblik svojine predstavlja plemenska svojina gde nema jasne podele poslova, ni jasne podele rada, nije ni rešeno pitanje svojine. Tu je reč o goloj borbi za egzistenciju, tako da je zajednica, pleme pokretna i odnos prema svojini je specifičan. Čovek na neki način započinje istoriju prisvajajući prirodu.
4. Odnos sa drugim živim bićima – u zavisnosti od načina egzistencije i stepena proizvodnje i prisvajanja zavisi i odnos u samoj zajednici. Moral, religija, metafizika, ostale ideologije i forme svesti gube svaki dalji privid samosvojnosti – tu se pokazuje da svest ne određuje život nego da život određuje svest.⁶⁴ Proizvodnja života istovremeno proizvodi i društveni odnos. Imamo jedan način proizvodnje kada imamo zajedničko delanje individua bez obzira na uslove način i cilje. Individua je *proizvodna snaga*, a mnoštvo proizvodnih snaga čini *istoriju čovečanstva*.⁶⁵ U osnovi istorijskog toka i napretka nalazi se *rad*.
5. Svest – tek nakon ova četiri momenta se dolazi do svesti. Ljudi imaju istoriju zato što moraju da proizvode život. Početna je svest o tome da čovek živi u društvu.⁶⁶ Svest može sebi da uобрази da je nešto drugo, a ne svest o postojećoj praksi tek kada dođe do podele rada na materijalnu i duhovnu.⁶⁷ Tada nastaje prva forma ideologije – sveštenstvo. Čak i kada teorija, teologija, religija i filozofija stupe u protivrečnost sa postojećim odnosima to se može desiti samo zato što su postojeći društveni odnosi stupili u protivrečnost sa postojećom proizvodnom snagom. Mogućnost da one više ne stupe u protivrečnost leži samo u tome da se prevaziđe podela rada.

Protivrečnost društvenih odnosa sa postojećom proizvodnom snagom je vidljiva u postojećem sistemu već u porodici, u odnosu muža prema ženi i deci. Marks smatra da sve dok se ljudi nalaze u prirodno izraslom društvu, dok bude postojao rasep između posebnih i opštih interesa, sve dok se delatnost ne bude delila slobodno već stihijski, čoveku će njegovo delo biti tuđe,

63 Isto, str. 49.

64 Isto, str. 55.

65 Isto, str. 58.

66 Isto, str. 60.

67 Isto.

njemu suprotna sila koja ga podjarmljuje, umesto da on njome gospodari. Tako je ideološka borba, čak i ona koja ima posledice u praktičkom unapred promašena, ona samo fiksira otuđenja. Jedina realna borba koja postoji jeste borba između klasa. U tome je razlika između racionalne i znanstvene ideologije. Racionalna ideologija se pojavljuje u mistifikovanim odnosima i fiksira otuđenja koja već postoje u sistemu, znanstvena ideologija prepoznaje otuđenje i nastoji da ga prevaziđe. Problem u državi je Marks pokazao već na kritici Hegelove filozofije prava. Tri su momenta ključna u otuđenju:

1. svojina.
2. podela rada.
3. način na koji je uređena posredna demokratija: volja vladara u kojoj vlada slučaj i sukob opštih i posebnih interesa.

Da bi se ostvarilo slobodno komunističko društvo neophodno je da⁶⁸:

1. dođe do visokog stupnja proizvodnje da ne bi došlo do sveopšteg siromaštva.
2. da se ukine privatna svojina i podela rada.
3. da se zaštite interesi proleterijata jer je on kao radnik predstavnik celog društva, uslov napretka, jer kako je pokazano rad je u osnovi istorijskog razvoja.

Svaka ideologija koja nema u vidu ova tri momenta je po Marks u lažna ideologija koja fiksira posebne interese i stavlja ih ispred opštih. Tako o već u njegovo vreme razlikuje nekoliko pokreta koji se izdaju za predstavnike radničke klase, a to u suštini nisu:

1. Reakcionarni socijalizam⁶⁹ – oni smatraju da je prevladanje otuđenja moguće u povratku na staro zaboravljajući da je feudalni način života takođe jedna vrsta eksploatacije. Tu se takođe govori o potrebi odricanja, “stezanja kaiša”. Međutim, ono što je Marks naglasio je da nije reč o tome da se smanji stepen proizvodnje, već upravo obrnuto. Nije ključno odricanje, jer potrebe uvek već jesu proizvedene i povesnog karaktera. Reč je da se izvrši drugačija *preraspodela* dobara. „Hrišćanski socijalizam samo je sveta vodica kojom pop blagosilja službu aristokrata.”⁷⁰
2. Konzervativni i buržoaski socijalizam⁷¹ – jedan deo buržoazije želi da otkloni socijalnu bedu, kako bi osigurao opstanak buržoaskog društva.

68 Isto, str. 64.

69 Karl Marx; Friedrich Engels, *Komunistički manifest*, Moša Pijade, Biblioteka marksizma – lenjinizma, 1945, str. 51.

70 Isto, str. 52.

71 Isto, str. 59.

Oni tvrde da je buržoazija u interesu radničke klase. Ovo je jedna vrsta ideologija koja zanemaruju sve nužne uslove da se sprovede realna promena.

3. Kritičko-utopistički socijalizam i komunizam⁷² – oni su svesni otuđenja i interesa radničke klase, ali oni ne izvršavaju nikakvu realnu promenu. Njihova promena ostaje na nivou istraživanja, učenja i “izmišljanja” sistema. Oni ne nalaze materijalne uslove za oslobađanje proleterijata.

Po Marks u svako ko je zaista svestan pozicije radničke klase pokazuje to tako što podržava svaki revolucionaran pokret protiv društvenog i političkog stanja. Posle različitih ideoloških iskustava dvadesetog veka i pokušaja ostvarenja između ostalih ideologija i socijalizma i komunizma ne možemo da se ne zapitamo da li se ova ideologija razlikuje od drugih? „Da čovek i dalje luta u tami, čak i u izgradnji socijalizma, nepravilno je što izvire i iz presudna događaja: gubitka onog što je mišljenjem već osvojeno – beskonačno pravo subjekta. Gubitak se prikriva spajanjem nespojivog.“⁷³ Spajanje nespojivog je zapravo iskustvo koje smo imali u pokušaju spajanja Hegelove filozofije sa staljinizmom. Da li možemo da kažemo da su prakse koje su postojale nešto drugo od same suštine socijalizma, ili suština socijalizma ne postoji bez tih praksi?

STVARNA IDEOLOGIJA I SVEST

Čini se da je uloga svesti u ostvarenju interesa ipak mnogo veća nego što je Marks postavljao. Stoga, kada govorimo o mogućnosti jedne promene ne možemo da mislimo samo o promeni uslova, jer *neki subjekt* treba tu promenu da izvrši. Tako da govoriti o mogućnosti drugačijeg društva ne možemo na temelju već postojećih iskustava. Socijalizam i komunizam mogu da se izvrgnu u svoju ne-suštinu, da postanu ideologije, zatvorene za procesualni karakter znanja i delanja. Da li je moguće ostvariti oslobađanje radnika posredstvom države ili to pak treba da se dogodi na globalnom nivou? Čini se da je tu Marks prilično jasan. Država možda može da bude prelazni stupanj, ali ako se promena ne odigra na globalnom nivou, postavlja se pitanje ostvarenja slobode pojedinca u takvoj državi. Ona će uvek biti pod pritiskom “spoljnih” sistema. Subjekt koji treba da izvrši promenu je svakako radnička klasa. Međutim, ne smemo da zanemarimo Hegelove uvide. Mi ne možemo

72 Isto, str. 61.

73 Ivo Pačić, *Proizvodnja ideologije*, str. 13.

da idemo “unazad” i da subjektu oduzmemo neka prava koja je u istorijskom procesu zadobio. Tako da pravo na život, na slobodno izražavanje i donošenje odluka ne mogu da mu se oduzmu. Stoga jedini put koji može biti u osnovi promene treba da bude demokratski. To znači da promenu moramo misliti negde “između” Marksovog i Hegelovog učenja. Istina je da umnogome liberalizam nudi samo formalna prava i slobode, jer su upravo zbog realne konstelacije odnosa nekima ta prava stvarno uskraćena. Sa druge strane, oni koji treba da izvrše promenu upravo treba da budu ti subjekti koji su nezadovoljni postojećim stanjem. Ali oni najčešće nemaju u potpunosti svest o celokupnom procesu u kom se nalaze, jer je samosvest uslovljena njihovim delom, koje mu se o ovakvom sistemu pojavljuje kao tuđe. Čovek sa jedne strane već jeste, dok sa druge strane tek treba da se utemelji. Socijalistička iskustva na našim prostorima su pokazala da nije prošlo dovoljno vremena da socijalističke ideje postanu čovekova “druga priroda” i da takav način života postane navika. Najbolji svedok tome je masa ljudi koji je u vrlo kratkom periodu od socijalističkih ideja prešla na nacionalizam, fašizam, liberalizam i religioznost. To je samo dokaz da ipak društvo, ovde shvaćeno kao globalno, a ne država, ima primat nad kreiranjem svesti. Čovekova odluka se nalazi između uvida i strasti. To je još Aristotel pokazao. Stoga ne možemo da govorimo ni samo o nekakvoj kritici postojećeg stanja na temeljnim izučavanjima. Sa druge strane ne možemo da govorimo ni o delanju bez uvida.

Ukidanje privatnog vlasništva je ozbiljenje privajanja bez kategorije privatnog vlasništva, neka vrsta posredovane neposrednosti.⁷⁴ Međutim, ako se samo zadržimo na toj ideji bez realnog sprovođenja, ili ako pokuša da je sprovede jedna posebna grupa “u interesu svih ili bar većine” onda se ova ideja ni po čemu ne razlikuje od ideologije. Reč je o socijalističkim pokretima koje je sam Marks naveo kao lažne. Pod realne uslove promene spada i subjekt čija je svest u ovakvom sistemu i dalje slojevita između svakodnevice, ideologije i umskih uvida. Ona ni ne može da bude drugačija u ovakvim realnim odnosima kakvi postoje danas. Komunizam nužno mora da se ostvari ili će svest ostati predstavna, svakodnevna i racionalna svest.⁷⁵ Sa druge strane, upravo postojeća svest mora da ostvari taj komunizam. Reč je o jednom kružnom odnosu. Stoga je znanstvena ideologija preduslov za ostvarenje prava radničke klase, ali ona nije nužan uslov. Ako subjekt zna kako funkcionišu stvari i ima način da ih promeni, ne znači nužno da će to i uraditi. „Svemu rečenome dodajemo: tek je sa Marksom ideologija promaknuta i među filozofske pojmove. Iz takva promaknuća ideologije osvetljaju

74 Ivo Paić, *Proizvodnja ideologije*, str. 74.

75 Isto, str. 32.

se fragmentirajući spoznajno-kritički, neopozitivistički i iz vidokruga sociologije spoznaje poduzeti zahvati u ideologiju, pa poglavito fragmentarnost kritičko – realističkog zahvata.⁷⁶

ZAKLJUČAK

Problem ideologije možemo i trebamo misliti na tragu Marksa i Hegela. Mesto ideologije nalazi se između samih realnih okolnosti i svesti. Ukoliko čoveku pristupimo samo kao proizvodnoj snazi postoji mogućnost da zapadnemo u racionalnu ideologiju. Čovek treba da se misli u njegovoj slojevitosti i procesualnosti, zbog toga nam je neophodan Hegel. Pitanje promene postojećeg sistema ostaje otvoreno, ali ono ispravno može da se misli samo na tragu ova dva velika mislioca kojima se vraćamo posebno u kriznim razdobljima. Promena ne može da bude dugoročna ako štiti samo poseban interes. Zbog toga je neophodno da napustimo racionalne ideologije. Misliti umski znači misliti različitosti u odnosu na jedinstvenu celinu. To ne znači posmatrati Hegela kao puko refleksivnog mislioca. Sveobuhvatna refleksija je neophodna, ali se na njoj istorija ne završava. Neophodno je uvek “biti budan” i svaki događaj reflektovati u odnosu principe. Zbog toga nam je važan Marks. On je pokazao da kritika Hegela ne ostaje na znanju i kritici, nego da se ona ostvaruje menjanjem sistema. Samo onaj ko misli analitički celinu može da shvati kao kraj istorijskog kretanja. „Ako je sam čovjek po svojoj biti povijesno biće (kako Herbert Markuze pogodoeno tumači bitnu Hegelovu misao), onda se i taj čovjek i ta njegova povijest (u punom i pravom identitetu tih određenja), može zaustaviti kao proces samo onime što dakako sam čovjek može vrlo lako i vrlo skoro (danas!) “pripremiti” sebi svojim djelom – svjetskom katastrofom, bilo to atomskom energijom, bilo to takvim ekološkim zagađenjem svijeta, da svi odletimo u onu “tamnu rupu”, nekuda u ništavilo iznad atmosfere!”⁷⁷ Tako da današnji čovek ne treba da se brine o kraju povesti na tragu Hegelovog učenja, posebno ako ga razumeva na ispravan način. Prava briga leži u čovekovom odnosu prema prirodnoj nauci i tehnici, i racionalnim ideologijama. Čovek marksizma preti da će promeniti svet, dok čovek ideologije i nauke ima za sada velike šanse da ga uništi, ili da se još neko vreme istrajava u začaranom krugu nedruštvene društvenosti ubeđujući pojedince da je sloboda stvar unutrašnjeg ubeđenja. Poznavao

76 Isto, str. 48.

77 Milan Kangrga, *Spekulativnost Hegelovog stava: “Istinito je celovito”*, str. 157.

povesnog i istorijskog kretanja tu su lekciju naučili, i slobodu nikada neće u tom obliku prihvatiti.

LITERATURA

- Hegel, G. W. F.: *Enciklopedija filozofskih znanosti*, Viktor D. Sonnenfeld, Veselin Masleša, Sarajevo, 1965.
- Hegel, G. V. F.: *Fenomenologija duha*, Nikola M. Popović, Dereta, Beograd, 2005.
- Hegel, G. W. F.: *Osnovne crte filozofije prava*, Danko Grlić, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989.
- Kangrga, Milan: *Etika ili revolucija*, Naprijed, Zagreb, 1989.
- Kangrga, Milan: „Problem ideologije“ u: *Hegel – Marx*, Naprijed, Zagreb, 1988.
- Kangrga, Milan: „Spekulativnost Hegelovog stava: “Istinito je celovito”“, u: *Arhe*, III, UDK 111.1, Filozofski fakultet, Odsek za filozofiju, Novi Sad, 5-6/2006.
- Marx, Karl: *Kraći rani spisi*, Danilo N. Basta, Dosije studio, Beograd 2009.
- Marx, Karl: *Kapital*, M. Porobić i R. Bosanac, Zaklada tiskare narodnih novina, Zagreb, 1933.
- Marx, Karl: *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, Ljubomir Tadić, Veselin Masleša, Sarajevo 1960.
- Marx, Karl; Engels Friedrich: *Komunistički manifest*, Moša Pijade, Biblioteka marksizma-lenjinizma, 1945.
- Marx, Karl; Engels, Friedrich: *Rani radovi*, Stanko Bošnjak, Predrag Vranicki, Naprijed, Zagreb, 1946/76.
- Marx, Karl; Engels, Friedrich: *Nemačka ideologija*, Štamparsko izdavačko preduzeće „Srbija“, Beograd, 1975. god.
- Paić, Ivo: *Proizvodnja ideologije*, prilog mišljenju prepreka samosvesti, Prosveta, Beograd, 1984.
- Perović, Milenko: *Filozofija morala*, Cenzura, Novi Sad, 2013.
- Perović, Milenko: *Pet studija o Hegelu*, Arhe, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2012.
- Perović, Milenko: „Marksov pojam dijalektike“, u: *Arhe*, IV, UDK 130.121.7, Filozofski fakultet, Odsek za filozofiju, Novi Sad, 7/2007.

TANJA GOLIĆ

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

UNDERSTANDING OF IDEOLOGY BY MARX

Abstract: In this paper the author presents Marx's understanding of ideology based on his critique of Hegel's philosophy of law. In order to understand Marx's concept of ideology, one must first understand his critique towards Hegel. It is the opinion of author that from Marx's critique of Hegel's philosophy follows the differentiation between *rational ideology* which

conceals mystifications and which belongs to conclusive consciousness and *ideology of spirit* which reveals mystifications in speculative way of thinking in relation nature-spirit, finality-infinity. We will show what the true basis of ideology is and what conditions necessarily need to be met in order to overcome the alienation.

Keywords: country, civil society, alienation, ideology, freedom

Primljeno: 25.08.2016.

Prihvaćeno: 08.11.2016.